

Природоохоронні території як складові природно-рекреаційного потенціалу Харківської області

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.5.1.-5/12>

Черченко О.А., Дем'яненко С.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
oleg.cherchenko.nout@gmail.com

Анотація: У статті розглянуті природоохоронні території як складові природно-рекреаційного потенціалу Харківської області. В даному регіоні існують природні комплекси та об'єкти з великим потенціалом для туризму та відпочинку. Природно-заповідний фонд області налічує 246 заповідних територій та об'єктів, включаючи національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники та пам'ятки природи. Все це є чудовою базою для розвитку туристичної галузі в даному регіоні. Та, на жаль, через військові дії на території Харківської області туризм не можливо в повній мірі розвинути.

Ключові слова: природно-рекреаційний потенціал Харківської області, туризм, військові дії.

Nature protection territories as components of nature and recreation potential of Kharkiv region

Cherchenko O.A., Demianenko S.O.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine Email: oleg.cherchenko.nout@gmail.com

Abstract: The article explores the topic of the natural-recreational potential of Kharkiv Oblast. In this region, there are natural complexes and objects with significant potential for tourism and recreation. The nature reserve fund of the region includes 246 protected areas and objects, including national natural parks, regional landscape parks, reserves, and natural landmarks. All of these serve as an excellent foundation for the development of the tourism industry in this region. Unfortunately, due to military actions in the territory of Kharkiv Oblast, tourism cannot be fully developed.

Key words: natural-recreational potential in Kharkiv Oblast, tourism, military actions.

Вступ: Туризм є важливим чинником матеріального і духовного розвитку, а також комунікабельною і високорентабельною сферою соціальної діяльності суспільства. У сучасному контексті він стає одним з найбільш перспективних напрямків економічного розвитку України та окремих регіонів. Туризм відіграє значну роль у формуванні ринкової економіки та сприяє значним надходженням до державного і місцевих бюджетів. Він тісно пов'язаний з багатьма галузями народного господарства, такими як побутове обслуговування, готельний бізнес, торгівля, транспорт, будівництво, виробництво товарів широкого вжитку, медицина, освіта, спорт і культура. Туризм – це подорожі у вільний час, що поєднують пізнання і оздоровлення, і є активною формою раціонального відпочинку та відновлення сил. Розвиток туристичної галузі передбачає створення рекреаційних територій і наявність рекреаційних ресурсів: природних, соціально-економічних та історико-культурних. Харківська область має всі передумови для того, щоб стати одним із найбільш розвинених туристичних регіонів України та Європи, завдяки своєму вигідному геополітичному розташуванню, комфортним кліматичним умовам, різноманітному ландшафту, унікальній флорі та фауні, а також розвиненій транспортній інфраструктурі.

Та на жаль, внаслідок бойових дій, сьогодні про можливість розвитку внутрішнього туризму Харківщини не може йти мова. Оскільки частина регіону є тимчасово невідконтрольною українській владі, а там де бойові дії закінчилися триває розмінування та очищення території. Для того, щоб почати знову розвивати дану галузь, необхідно повністю підготувати територію, розмінувати, а також провести інформаційну кампанію. Але це все можливо тільки після завершення війни нашою перемогою.

Отже, метою статті є аналіз природоохоронних територій як складової природно-рекреаційного потенціалу Харківської області, визначити об'єкти в даному регіоні для розвитку туризму, а також розглянути про найбільш відомі об'єкти, які можна використати, в першу чергу для розвитку даної галузі.

Задля досягнення мети автори ставлять перед собою наступні завдання: дослідити природно-рекреаційний потенціал Харківської області та визначити скільки природно-заповідних територій відноситься до Природно-заповідного фонду (ПЗФ) Харківської області; проаналізувати, які об'єкти більш доцільно можна обрати для розвитку туристичної галузі; визначити вплив та наслідки військових дій на природно-рекреаційний потенціал області.

Об'єктом даного дослідження виступає територія Харківської області, предметом - є природно-рекреаційний потенціал Харківської області та основні природоохоронні території, які використовуються, чи можна використати для розвитку туристичної галузі в Харківській області.

Матеріали і методи дослідження: Дослідження проведено на основі загальнонаукових методів аналізу та синтезу інформації, вивчення науково-методичних джерел з теми природно-рекреаційного потенціалу Харківської області, а саме роботи: Єрофєєвої Г.М., Гопцій Д.О., Фурсової Т.М., Коротченка І.А., Клімова О.В., Токарського В.А.

Результати та їх аналіз: Важливою складовою природно-рекреаційних ресурсів для розвитку туристичної діяльності є об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, зелені зони міст та приміських територій, водні ресурси, тощо. Харківська область має природно-рекреаційний потенціал, який включає природні комплекси та об'єкти з особливою природоохоронною, науковою, естетичною та рекреаційною цінністю.

У складі Природно-заповідного фонду Харківської області налічується 246 заповідних територій та об'єктів, включаючи 3 національні природні парки, 7 регіональних ландшафтних парків, 173 заказники та 44 пам'ятки природи (Гопцій Д.О., 2018). Це дозволяє розвивати туризм та рекреацію в області, зокрема, на природних територіях з великим потенціалом.

Природно-заповідний фонд має велике значення для пізнання, формування екологічного світогляду людей та бережливого ставлення до природи. До об'єктів природно-заповідного фонду Харківської області належать національний природний парк «Гомільшанські ліси», «Дворічанський» та Слобожанський», регіональні ландшафтні парки «Великобурлуцький степ», «Печенізьке поле» та «Ізюмська лука», заказники загальнодержавного та місцевого значення, заповідні урочища, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, дендрологічні парки, ботанічні сади.

Національний природний парк «Гомільшанські ліси» було створено у 2004 році, його площа становить 14314,8 га. Цей парк має так званий «кліматичний курорт», тобто зону для відпочинку та проведення різноманітних екотурів. На території парку, в Чугуївському районі, на початку 2000-х років було відкрито першу на Харківщині екологічну стежку для туристів. Територія даного НПП має унікальну екосистему, тут ростуть понад 800 видів рослин, зокрема реліктові дуби віком 350-750 років. Експертами ЮНЕСКО встановлено, що тут росте 1000-літній велетенський дуб. На поверхні річки Сіверський Донець, яка протікає через територію національного природного парку, можна побачити одну із найдавніших рослин України – водну папороть (сальвінію плаваючу), а також рідкісні жовті глечики та біле латаття (Єрофєєва Г.М., 2008).

У Дворічанському національному природному парку, який був утворений у 2009 році та має площу 3 тисячі гектарів, мешкають ендеміки (рослини і тварини, яких більше нема у світі). У цій місцевості, де знаходяться крейдиані відкладення, існують 400 видів фауни, у тому числі 44 рідкісних рослини. Цікавий комплекс комах – понад 150 видів. Чотири види тварин занесені до міжнародних Червоних книг, 16 видів – у Червону книгу України. У Дворічанському НПП також було створено рекреаційну зону для відпочинку Єрофєєва Г.М., 2008).

На території Слобожанського національного природного парку, який був утворений у 2009 році та має площу 5244 гектари, існують такі представники флори, як верес звичайний, журавлина болотна, конюшина альпійська, молодило руське, бузина чорна, аморфа чагарникова, пухівка піхвова, росичка круглолиста, дзвоники персиколисті, вербозілля звичайне, плаун річний, вовче тіло звичайне, любка дволиста, хвощ та інші. Унікальна рослинність парку представлена дев'ятьма угрупованнями, що включені до Зеленої книги України, за додатками Бернської конвенції на території національного природного парку поширені 13 рослинних угруповань, що підлягають охороні у Європі, 60 рідкісних видів судинних рослин, з яких 12 занесені до Червоної книги України. У складі фауністичних комплексів на території національного природного парку «Слобожанський» представлено понад 60 рідкісних видів, серед яких вісім видів занесені до Європейського Червоного списку, 20 видів — до Червоної книги України (1994), 33 види — до Червоного списку Харківської області. Тут мешкають такі представники тваринного світу, як видра річкова, норка європейська, горностаї, борсук європейський, лисиця звичайна, заєць-русак, сарна, свиня дика, зміїд, сова сіра, пісочник малий, лелека білий, чапля сіра, сірий журавель, мідянка звичайна, гадюка Нікольського, ящірка живородна та інші (Гопцій Д.О., 2018).

Мальовничу природу Харківщини прикрашають регіональні ландшафтні парки (РЛП) – природоохоронні рекреаційні установи, які забезпечують умови для організованого відпочинку.

РЛП «Печенізьке поле» (створено у 1999 р., площа 4997,6 га) є недоторканим українським степом з його унікальним різноманітним та рідкісними представниками фауни, які занесені до Червоної та Зеленої книг. У парку мешкають 124 види пернатих, серед яких гордістю є доісторичний птах – дрохва. Ландшафтний парк бере участь в європейській програмі по збереженню цього виду птахів. На берегах річки Гнилушки, яка протікає на території «Печенізького поля», відкрито кілька джерел, а в балці – прекрасні озера з островами (Токарський В.А., 2002).

На берегах річки Сіверського Дінця, на південь від села Левківки Ізюмського району, розташований ландшафтний парк «Ізюмська лука» (створений у 2003 р., площа 2560 га). Неосяжні простори «Луки» добре видно з гори Крем'янець, що знаходиться біля міста Ізюм. На незайманій території парку ростуть сосни віком 30-100 років та різноманітні трави. На прогалинах бору у великих кількостях росте оленячий мох (кладонія оленяча). У парку мешкають бабаки, кабани, ласки, горностаї, білки, орли-могильники, сірі гуси, чайки та інші види (Клімов О.В., 2004).

70 % природно-заповідного фонду Харківщини складають заказники: ландшафтні, гідрологічні, лісові, ботанічні, ентомологічні, загальногеологічні та загальнозоологічні. Оскільки вони виконують функцію збереження і відтворення природних комплексів, ці екологічно чисті зони можуть стати прикладом бережливого ставлення до природи для відвідувачів. На Харківщині є три заказника загальнодержавного значення: Бурлуцький, Катеринівський та Вовчанський.

Бурлуцький заказник (створений у 1977 р., площа 326 га) розташований на ділянці від селища Великий Бурлук до села Катеринівки. Від села Катеринівки до села Рогозянки знаходиться Катеринівський заказник, обидва заказники знаходяться в північно-східній частині області в межах Куп'янського району. На території цих загальнозоологічних

заказників представлені степові, лучні та водно-болотні фауністичні комплекси, де мешкають рідкісні види хребетних та безхребетних тварин: реліктовий бабак, сліпак звичайний, тушканчик великий, тхір степовий, лунь польова та інші (Єрофєєва Г.М., 2008)..

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Вовчанський» розташований у північно-східній частині Харківської області у Чугуївському районі, у заплаві річки Вовчої, лівобережної притоки Сіверського Дінця, на крейдяних схилах правого берега. Загальна площа заказника становить 185 га. У флористичному відношенні найціннішими на території району є крейдяні і степові фітоценози з перевагою чебрецевих і чебрецево-ковилових асоціацій, лісонасадження сосни крейдової, а також байрачні ліси. До складу заказника входять сім невеликих ділянок унікальної крейдової та степової рослинності, серед якої значна кількість рідкісних, ендемічних та реліктових видів. Тут зростають близько 500 видів трав'янистих рослин, 20 видів дерев і чагарників. П'ятдесят видів судинних рослин є рідкісними для Північного Сходу України, десять видів занесені до Червоної книги України. Серед них унікальна реліктова рослина вовчі ягоди Софії, яка зустрічається в Україні тільки у заказнику «Вовчанський» (Коротченко І.А., 2006).

Природними об'єктами туризму є пам'ятки природи. До складу комплексної пам'ятки природи «Гора Крем'янець» входять гора Крем'янець (висота 177,3 м) та дендропарк. На околиці міста Ізюму піднімається гора Крем'янець (Кремень) – геологічна пам'ятка природи, яка являє собою відслонення верхньокрейдистих та юрських порід з численними останками, конкреціями кремнію та фосфору, що мають значну наукову та пізнавальну цінність. На горі поширені лійки карстові, степова рослинність (типчак, ковила, ефедра та інші). У дендропарку, створеному у 1965 році біля підніжжя гори Крем'янець, ростуть понад 200 видів екзотичних рослин, серед яких рослини з Америки, Китаю, Японії, Середньої Азії, Сибіру, Далекого Сходу та Балкан. Дерева та кущі, різноманітні за окрасою листя, розміром та формою, представляють живописні композиції у різні пори року. Для відвідувачів парку є спеціальні оглядові території та місця відпочинку (Фурсова Т.М., 2006).

Один із найстаріших парків Харкова, сад ім. Т.Г. Шевченка (заснований у 1805 році), є ботанічною пам'яткою природи місцевого значення і улюбленим місцем відпочинку харків'ян, зачаровуючи своєю ландшафтною архітектурою. Парк сплановано так, що радіальні алеї сходяться до пам'ятника Т.Г. Шевченка, а від монументу каштанова алея веде до Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Є також липова і черешнева алеї. Сад прикрашають красиві сходи з водним каскадом, фонтани, квітники, газони, сріблясті ялинки та туї. В парку ростуть близько 100 видів дерев і чагарників, таких як сосна кримська, дуб червоний (північний), софора японська, кизил і айва (Єрофєєва Г.М., 2008).

Харківщина по праву вважається колискою степового лісорозведення і створення визначних зразків паркового будівництва, що мають значне пізнавальне та естетичне значення.

Серед унікальних, маловідомих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва є Краснокутський дендрологічний парк, що знаходиться на захід від Харкова на відстані 100 км. Завдяки цьому парку на вулицях міст країни з'явилися біла акація та канадська тополя. Краснокутський парк – один із цікавих зразків садово-паркової архітектури XVIII–XIX століть. У різні пори року екскурсантів приваблюють тіністі доріжки, могутні вікові дерева та загадковість старовинних печер. Парк, площею 14 га, розплановано у балці на підвищенні, що круто спадає у долину річки Мерло. Дендропарк було закладено в останньому двадцятиріччі XVIII століття, а офіційною датою заснування дендрарію вважається 1809 рік. В парку росте 350 видів і форм деревних та чагарникових порід, наприклад: 140-річна ялиця Лоуа, ялиця Фразера, ялина сербська, колюча, канадська, східна. Крім мальовничих доріжок, у парку є ставки, альтанки та перголи, повиті декоративним виноградом (Єрофєєва Г.М., 2008)..

За 20 км на південний-захід від міста Богодухова, на схилах балки, яка прилягає до річки Мерчика, розкинувся Шарівський парк площею 40 га – пам'ятка садово-паркового мистецтва початку XIX століття. Композиційним центром парку є двоповерховий палац, побудований на пагорбі. Біля палацу частина парку спланована у регулярному стилі, з площадкою з фонтаном та квітниками, яку оточують вікові ялинки та невисока біла балюстрада. Ландшафт парку створено за допомогою терас, з алеями вікових пірамідальних дубів і липовою алеєю. Паркові доріжки та численні стежки ведуть до ставків. У парку зростає понад 20 дубів-велетнів віком від 200 до 500 років, а також 600-річний дуб (Єрофєєва Г.М., 2008).

У селі Володимирівці Богодухівського району знаходиться пам'ятка садово-паркового мистецтва – Наталіївський парк. Палац, побудований у 1884 році, складає єдиний ансамбль з парком, в якому росте близько 100 видів і форм дерев та чагарників. Переважають соснові насадження, є посадки дуба болотного, червоного, а окремі дуби черешчаті ростуть вже 400 років. Серед колекції вічнозелених екзотів – сосна веймутова, кримська, трьоххвойна, ялиця сибірська, однобарвна, ялина колюча срібляста, різні види липи, клена, каштани, берези та берест. У парку є численні галявини, доріжки, алеї, які щільно оточені чагарниками. Композицію паркового комплексу доповнюють будівлі колишньої садиби, водонапірна башта і в'їзна арка головних воріт Наталіївки (Єрофєєва Г.М., 2008).

Харківська область має значний природно-рекреаційний потенціал, але нажалі, внаслідок бойових дій на території даного регіону багато природних ландшафтів, лісових масивів і рекреаційних зон зазнали значних пошкоджень. Вибухи, пожежі та будівництво оборонних споруд призвели до руйнування екосистем, знищення рослинного покриву та зменшення біорізноманіття як на території де відбувалися та тривають бойові дії. Особливо постраждали природоохоронні території на території Ізюмського, Куп'янського, Чугуївського, Харківського та Богодухівського районів. Внаслідок військових дій порушено природні середовища існування багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин. Деякі види опинилися під загрозою зникнення через знищення їхніх природних оселищ.

Відновлення природно-рекреаційного потенціалу Харківської області потребуватиме значних зусиль і ресурсів. Необхідно буде провести розмінування території, роботи з відновлення рослинного покриву, очищення територій від забруднень, а також реабілітації природних екосистем. Крім того, важливо буде забезпечити моніторинг стану довкілля та впровадження заходів щодо захисту і збереження рідкісних і зникаючих видів флори і фауни.

Військові дії також мали соціально-економічні наслідки, які вплинули на рекреаційну привабливість регіону. Зниження безпеки та інфраструктурні пошкодження призвели до зменшення туристичного потоку та обмеження доступу до природних об'єктів. Відновлення туристичної галузі потребуватиме часу та цілеспрямованих заходів з боку держави та місцевих громад.

Висновки: Отже, Харківська область має природно-рекреаційний потенціал для розвитку туристичної галузі. До нього відносяться різні природні комплекси та об'єкти з особливою природоохоронною, науковою, естетичною та рекреаційною цінністю. У складі Природно-заповідного фонду Харківської області налічується 246 заповідних територій та об'єктів, включаючи 3 національні природні парки, 7 регіональних ландшафтних парків, 173 заказники та 44 пам'ятки природи. Це дозволяє розвивати туризм та рекреацію в даному регіоні.

Нажалі внаслідок бойових дій на території Харківської області, багато природних ландшафтів, лісових масивів і рекреаційних зон зазнали значних пошкоджень. Відновлення природно-рекреаційного потенціалу Харківської області потребуватиме значних зусиль і ресурсів.

References.

- Turizm na Kharkivshchyni. Pryrodno-rekreatsiyni resursy ta istorykokulturnyyu potentsial rehionu: bibliohr. putivnyk / Upr. kultury i turyzmu Khark. oblderzhadmin., Khark. obl. univ. nauk. b-ka; uklad. H.M.Yerofyeyeva. – Kh., 2008. – 203 s.;
- V.A. Tokarsky, T.A. Atemasova, L.M. Horielova. Okhorona ridkisykh ta znykayuchykh vydiv tvaryn ta roslyn na zapovidnykh terytoriyakh u Kharkivskiy oblasti.- Vydannya 2, dopovnene ta vypravlene. KHARKIV, 2002. – 75 s.;
- Klimov O. V., Vovk O. H., Filatova O. V., Podoba I. M., Nadtochiy H. S., Klimov D. O., Pavlova V. I., Besedina D. V. Proekt orhanizatsiyi ta utrymannya rehionalnoho landshaftnoho parku “Izyumska luka”. — Kharkiv: Naukovo-doslidnyy instytut ekolohichnykh problem, 2004. — 104 s.;
- Korotchenko I. A. Vovchanskyi zakaznyk // Ekol. entsykl. : U 3 t. / Redkol.: A. V. Tolstoukhov (hol. red.) ta in. — K.: TOV “Tsentr ekol. osvity ta inform.”, 2006. — T. 1: A-E.: — S. 152.;
- Hora Krem’yanets / T. M. Fursova // Encyclopedia of Modern Ukraine [Electronic resource] / Editorial board: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak [et al.]; National Academy of Sciences of Ukraine, NTSU – Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2006. – Access mode: <https://esu.com.ua/article-30966>;
- Hoptsi D.O., Tkachenko T.G., Krasovska O.Yu. Assessment of the natural-recreational potential of Kharkiv Oblast for rural and green tourism development. Bulletin of Kharkiv National Agrarian University. Series: Economic Sciences. 2018. No. 1. P. 17-23. 7. Official website of the Slobozhanskyi National Nature Park - [Electronic resource]. – Access mode: <http://slobozhanskyi.in.ua/>

Надіслана до редакції: 2.05.2024р.

Прийнята до друку: 20.05.2024р